

НАУКА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

О. Дольська

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА РОЛЬ КОНЦЕПТІВ В СУЧАСНОМУ ПРОСТОРІ НАУКИ ТА ОСВІТИ (ДО ПРОБЛЕМИ НОВОГО БАЧЕННЯ ТЕХНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА)

Наука спирається на особливу мову, мову понять. В науковій літературі ми зустрічаємо багато термінів, які визначають штучний світ, що створює людина завдяки своїй діяльності. Сучасний розвиток науки вимагає використовувати поруч з поняттями і концепти. Звернення до концептів обумовлено багатьма факторами, серед яких: перехід до нової антропологічної цивілізації, перехід до нової освітнянської компетентнісної парадигми, формування нової техніки мислення, розвиток трансдисциплінарних досліджень в науці та напрямків викладання в освіті тощо.

Ми вважаємо, що необхідним є активне використання поруч з поняттям «техносфера» концепту «техносфера». Це дасть можливість розширити формально-логічне значення поняття його прагматичним боком, що відкриває нові горизонти як для наукового пізнання, так і для розуміння цього терміну з боку студента, а також пересічної людини. Це також є наслідком зміну типу наукової раціональності, переходу від не-класичного типу до постнекласичного її типу, що тягне за собою відмову від пізнавальної позиції, представленою суб'єкт – об'єктною схемою.

Вимога користуватися в науковому пізнанні поняттями йде ще з часів Платона і Аристотеля. А проблема використання концептів починає свій шлях з проблеми інтерсуб'єктивності мислення, до якої підійшли в своїх роботах Д. Юм, А. Уайтхед, Е. Гуссерль, розвинули М. Гайдеггер, Ю. Габермас, К.-О. Апель, К. Ясперс, представники аналітичної філософії (Л. Вітгенштейн, Дж. Остін, Дж. Сьорль та ін.), представники герменевтичної філософії та філософії діалогу (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер), семіотичного аналізу (О. П'ятигорський, М. Мамардашвілі, Ю. Лотман), представники філософії науки (Т. Кун), В. Біблер, Н. Попкова та ін.

Основний матеріал. Навчальна форма (лекція, семінар) реалізується як процес, який несе в собі властивості події. З одного боку, подія задає параметри освоєння індивідом себе самого і світу, розбудови себе в цьому світі, уміння співвіднести своє самозвеличання із суб'єктивністю інших людей і цілісністю інших співтовариств. Це приводить до відмови від традиційного уявлення про освітні процеси як лінійні траєкторії.

Подія дозволяє розірвати дистанцію між культурно-історичним періодом, коли викладач здобував свої знання, і сьогоднішнім усвідомленням себе самого у контексті інтерпретаційної раціональності. Подолання цієї дистанції здійснюється за рахунок інтерпретації свого знання, розуміння самого себе через іншого – студента. Побудова змістовної компоненти викладання дисципліни ґрунтується на культурно-педагогічному виборі, завдяки чому викладач постійно проводить пошук раціональних припущень та правил, які визначають його вибір у викладанні матеріалу.

В центрі механізмів формування смислів отримання знань лежать різні фактори, серед яких настрій студентів, їх підготовка, бажання брати участь в обговоренні проблеми тощо, а головний – феномен мотиву. Мотиви з'являються тоді, коли з'являються парадоксальні ситуації, що виявляють вплив на пізнавальну позицію слухача; до системи страхування мотиву підключаються певні цінності. Звідси і модель особи, дію якої можна описати у вигляді наступних процесів – рефлексивного моніторингу, раціоналізації дії та її мотивації. Мотивація виростає на ґрунті комунікації, що й підкреслює її гетерогенний характер. За П. Рікером, множинність інтерпретацій, їх конфлікт є позитивною якістю розуміння, що створює сутність інтерпретації¹. Роль мотивації як дії в структурі розуміння та пояснення складає поле реалізації рефлексії.

При роз'ясненні нового матеріалу викладач оперує поняттями. Але правила наукової діяльності, за Т. Куном, не завжди виведені логічно, не завжди дослідники надають їм вербалізовану завершену форму². В самому науковому знанні немає жорстко зафіксованих моделей, що роз'яснюють моделі змін, про що пишуть Т. Кун, В. Ньютон-Сміт³. Проблема введення понять в педагогічні теорії, завдяки яких вирішується питання організації матеріалу саме за принципами науковості, завжди є відкритою. Найчастіше поняття, які набувають педагогічного значення, передаються по умовчання. В сучасній науці проблема інтерсуб'єктивності знань переросла не тільки в проблему діалогу та полілогу, вона трансформувалась в проблему звернення до концептів. Про цю необхідність починають говорити в філософії з кінця ХХ ст.

Філософ В. Біблер, відштовхуючись від парадоксу про «самозастосування» «того поняття, що не може бути самозастосованим», підкреслює перехід від формально-логічного визначення поняття до формаль-

¹Рікер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / П. Рікер ; [пер. с фр., вступит. ст. И. С. Вдовина]. – М. : Канон-Пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – 624 с.

²Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО «Ермак», 2003. – 365 с.

³Ньютон-Смит В. Рациональность науки / В. Ньютон-Смит // Постмодерн в философии, науке, культуре : Хрестоматия ; [сост. В. И. Штанько, И. З. Цехмистро, В. Н. Сумятиин]. – Харьков : СиМ, 2000. – С. 424–439.

но-змістовного. Активно пропонує використовувати такі терміни як «двомовність», «мова», «внутрішній діалог», «монолог», «діалогіка», пропонує логіку розглядання власного мислення зі сторони, тобто раціонально обмірковувати власну особистісну логіку, виходячи, тим самим, на діалогіку. Зміну мислення В. Біблер вбачає у зміні раціональності, яка переходить від монологічного типу до діалогу та поліфонічного мислення як діалогу різних логік. Нове мислення, вважає він, буде більш асоціативним, техніка мислення буде базуватися на логіці парадоксів. Школа діалогу культур В. Біблера пропонує нову позицію в осмисленні процесуальності мислення. Завдання викладача – виявити спосіб навчання, який створює ситуацію виникнення проблем у змісті знань. При цьому стверджувалося, що мислення має бути спеціально організованим як трансперсональний процес в діяльності на основі діалогу або полілогу¹.

Нова техніка мислення формується на основі зняття абсолютних меж мислення, поставлених Кантом, чому сприяла концепція «логічного простору» Л. Вітгенштейна². Для мислення, за Кантом, аксіомами стали положення про простір і час як апріорними формами пізнання, а відмінність між чуттєвістю і інтелектуальністю стали засобами для розрізнення знаків оточуючого світу, яке він розумів як трансцендентальне, тобто філософське, що за часів Просвітництва було орієнтованим на парадигму геометричного мислення. Тому в епоху Модерна кожному простору текстів відповідав один тип раціональності і один вид логіки – логіки Аристотеля, яка, завдяки класичному типу раціональності, сприяла формуванню лінійної техніки мислення. Нелінійна техніка мислення кожному простору текстів, знаків пропонує свій тип раціональності. Якщо для лінійної техніки мислення характерне звернення до стійких структур буття, де неможливе порушення правил тотожності, суперечності, виключеного третього, то в нелінійній техніці мислення затверджується мінливість, динамізм як адекватна межа світу, відбувається відмова від опозицій, що структурують світ в його усталених характеристиках. Нелінійна техніка мислення націлює на роботу не з певними образами, заданими «науковою картиною світу», а з простором знаків, текстів, знаковими конструктами та концептами.

«Наукова картина світу» постійно піддається динамічним змінам: від ньютонівсько-кантіанської, що задається логікою Аристотеля, до синергетичної, де присутні парадокси, розбіжності та алогічність. У класи-

---

¹Біблер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век: / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 414 с.

²Витгенштейн Л. Философские исследования / Людвиг Витгенштейн; [пер. с нем. С. А. Крылова] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика: Сборник. – М.: Прогресс, 1985. – С. 79–128.

чній «картині світу», що припускає лінійну логіку мислення, відбувається підсумовування знання і рух в ньому по лінійних траєкторіях, а в не-класичній – предмети «витагнуті» з лінійної взаємодії, відсутня система строго вивірених значень. Легітимацію одержують їх різноманітність і непередбачуваність.

У нелінійній техніці мислення раціональність розглядається як генеральний метод конструювання значень реальності, де формально-логічні поняття доповнюються формально-змістовними значеннями. Особливістю сучасної «наукової картини світу» стає те, що вона створюється вже не тільки поняттями, але й значеннями та образами. Мова вже не тільки описує світ, але і «втілюється» в смислових висловах. Тому мислення вимушене оперувати не тільки поняттями, заданими «науковою картиною світу», не тільки певними образами, що йдуть від «картини світу», а бути спрямованим на вироблення стратегій по осмисленню значень і понять, і образів. Звернення до концептів в такій ситуації стає просто необхідним. Кожна подія може описуватися різними мовами: формальною, змістовною. Але викладання наукової позиції, як правило, спирається на визначні поняття. В ситуації зміни типів раціональності, мислення вже не обмежується лінійними траєкторіями мислення. Посилення поняття концептуальним (прагматичним) боком, значеннями, які отримуються завдяки звернення до концепту, стає все більш необхідним. Тому саме концепт набуває теоретико-методологічного значення в сучасній науці та освіті.

Прикладом може стати сучасний філософський дискур про технічне середовище. Старий дискурс пропонує жорстке розмежування між природним та штучним, пропонує ставити акцент на «негативне» значення розвитку техніки. Сучасний розвиток техніки, технічного середовища вимагає формування нового філософського дискурсу, де в центрі уваги – концепт «техносфера».

Якщо звернутися до більшості сучасних розробок осмислення ролі та значення техніки і технічної реальності, то найбільш поширеними виступають моделі, за якими останні виступають як автономні системи, що вийшли з під контроль людини і розвиваються самотужки. Функціонування технічної реальності завжди мало локальні, автономні аспекти, і це знаходило прояв у стихійному формуванні технічних систем, що тягло за собою якісь природні перетворення. Як слідство, реакція – разом з технологічним зростанням це приводило ще й до соціокультурних змін. Сучасна цивілізація вже зрозуміла недостатньою ступінь управління всіма сферами штучного середовища. Отже, для розуміння процесів, що мають місце в штучно створеному середовищі, необхідно було ввести ряд термінів. Серед них особливе місце займає термін «техносфера».

Звернення до нього викликано однією з актуальних проблем цивілізації – подальшого існування людства. Ми стикаємося із проблемами

планетарного масштабу: зростає протиріччя між стрімким зростанням техногенного середовища, що використовує природні ресурси, і можливостями ці ресурси відновлювати. Актуальним також стає завдання керування, управління штучним світом. Його масштаби роблять контроль не повним, а результати взаємодії техносфери і людини, техносфери і природи ведуть до втрати рівноваги між природою і техносферою, до трансформацій в природному середовищі, в соціумі та в людині. Тобто цей термін вказує на сферу, що приймає системні ознаки, займає визначну позицію в історії людства. А це свідчить про те, що техносферу можливо за цим поняттям розглядати не тільки як емпіричний об'єкт. Звернення до терміну «техносфера» висуває перед науковцями завдання створити визначний термінологічний апарат, який дасть можливість вийти на узагальнення поруч з емпіричними характеристиками різноманітних технічних об'єктів у вигляді окремих понять ще й на аксіологічні, екзистенційні тощо.

Знання, що продукуються філософією, дають можливість не тільки систематизувати концепції, варіації розуміння техніки, розуміння штучного і природного, технічної реальності. Філософія вказує на те, що термін «техносфера» може бути використаним не тільки в якості поняття, але й в якості концепту. В залежності від того, на що спирається науковець, створюються два різні дискурси.

Зараз декілька слів про саме розуміння філософського поняття. Якщо ми говоримо про поняття, то ми знаємо, що воно формується як результат такої операції думки, як абстрагування, що відводить від протиріч, негараздів, нехтує деякими ознаками на користь інших. Про це свідчить концентрація в ньому ступеня загальності, бо саме ним ми охоплюємо і технічну реальність, і технічні комплекси, і саму техніку з її позитивними і негативними результатами; з його допомогою ми можемо говорити про глобальний опис технічної реальності. Нехтуються також окремі моменти невідповідності, протиріччя між технічними системами, нехтується така головна характеристика, як переробка природного середовища у штучне. Тобто багато чого відходить у бік, що залежить, наприклад, від визначної точки зору, яка ґрунтується на оцінках, загальних зв'язках, що, як слідство, зростають на цих оцінках. Отже, поняття розглядає об'єкт як ідеальну конструкцію.

Слід вказати на те, що найчастіше термін «техносфера» в науковому пізнанні використовується як поняття, а сама техносфера може вивчатися як єдине ціле планетарного масштабу, тобто як емпіричний об'єкт і як ідеальна конструкція. Таке розуміння терміну (як зовнішньої реальності) підготує нас до думки, що ми спираємося на класичний тип наукової раціональності. Тобто реалізується режим суб'єкт – об'єктної пізнавальної схеми, де суб'єктом виступає людина, а об'єктом – та сама техносфера.

Але сьогодні ми вказуємо на те, що сучасна наука характеризується рефлексивною позицією, яка відбувається завдяки критичного аналізу понять та ідеальних об'єктів. Ця процедура в філософії отримала назву розпредмечування. Розбудова нових підходів, нових теоретичних термінів, об'єктів отримала назву – опредмечування. Особливої актуальності цей процес набуває в дискурсивних практиках. В такому контексті термін «техносфера» пропонується розглядати як концепт. Це означає зовсім новий підхід до розуміння техносфери. Вона розглядається як особливо організований засіб бачення реальності. Якщо поняття має однозначне смислове навантаження, і воно є об'єктивним, то концепт формується мовою як суб'єктивна актуалізація смислу. Якщо поняття – це елемент наукової теорії, то концепт – засіб і елемент діалогу, полілогу, який функціонує в мовній комунікації. Концепт актуалізує онтологічну складову поняття. Р. Карнап, наприклад, розміщував концепт між мовним висловлюванням до предмету (поняття) і денотатом, що співвідноситься з предметом¹. Тому іноді концепт трактують як зміст поняття, але, на наш погляд, його значення набагато ширше.

Звернення до концепту актуалізується, якщо ми звертаємося до будь-якого дискурсу. І хоч відношення до дискурсу є неоднозначним, наприклад, М. Фуко вважає, що індивідуальне формується за рахунок дискурсу, а Р. Барт підкреслює двозначність дискурсу і вважає, що люди водночас є «і господарями, і рабами мови», все ж таки дискурсивна практика має велике значення для формування смислів, за допомогою яких «створюється» реальність². Люди як споживачі мови вибирають елементи, взяті з різних дискурсів: то може бути інформація з ЗМІ, міжособистісного характеру, запозичена з багажу університетської освіти тощо. У такому контексті мова розцінюється як така, що приводить до соціальних змін, а дискурсивна практика розглядається як один з вимірювачів соціальної практики, який знаходиться в діалектичному зв'язку з іншими практиками. Це може бути науковий дискурс, який функціонує за допомогою наукових понять і своєї логіки, що зростає на ґрунті наукової раціональності, це може бути економічний дискурс зі своєю логікою, освітянський, технічний тощо. Взагалі «дискурсивна практика не тільки відтворює, але й змінює інші виміри соціальної практики, разом вони й створюють світ»³.

¹Карнап Р. Значение и необходимость : Исследования по семантике и модальной логике / Р. Карнап Р [пер. с англ.]. – Биробиджан: Тривиум, 2007. – 382 с.

²Барт Р. Система Моды. Статьи по семиотике культуры / Барт Р. [пер. с франц.]. – М. : Изд-во Сабашниковых, 2003. – 512 с.

³Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М.В. Йоргенсен [пер. с англ.]. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2004. – С. 39.

Упорядкований та ієрархізований мінімум концепту утворює концептуальну схему, вказує на зв'язки окремих концептів між собою, що й утворює суть концептуалізації. Функціонує концепт в середині сформованої концептуальної схеми в режимі розуміння – пояснення. Аналізуючи концептуальні схеми, можна говорити про концептуальні рівні, яким відповідають визначні концепти. Іноді концепт конкретизується на іншому рівні, змінюючи тим самим елементи схеми, з якими він починає співвідноситися. Це свідчить про те, що в рамках однієї концептуальної схеми вони не обов'язково співвідносяться між собою, але вони повинні співвідноситися в контексті цілісності, в яку входять і яку утворюють.

Для розуміння значення філософського осмислення концепту «техносфери» необхідно усвідомити, що будь-яка раціональність має два рівні в організації своєї структури. Раціональність доповнюється ціннісними аспектами, всією суб'єктивністю людини. З опорою на це, раціональність має і загальну, і особисто-забарвлену характеристику, що дозволяє декларувати наявність її формального та змістовного рівнів. Тобто мислення виступає і як інтерсуб'єктивна смислороджуюча діяльність свідомості, і як процесуальна діяльність, яка підлягає нормуванню та організації. Наявність формального і змістовного рівнів раціональності пов'язуємо, по-перше, із парадоксом раціональності М. Вебера¹, згідно з яким остання зводилась до розсудку, а по-друге, з концепцією об'єктивного і суб'єктивного розуму М. Горкгаймера².

Формальний рівень розцінюється як дескриптивно-нормативний апарат стандартизації мислення, він представлений техніками мислення. Змістовний рівень реалізує ціннісно-орієнтовані складові: цілепокладання, мотивацію тощо, його можливо пов'язувати із стилем мислення. Якщо обґрунтування двох рівнів базується на концепції об'єктивного та суб'єктивного розуму, то сама раціональність тісно переплетена із поняттям «розум». Обґрунтування розуму передбачує його наявність в якості трансіндивідуальних структур, які висловлюються конкретно-історичною «мовою», що залежать від історичної епохи, і впливають на формування певних типів раціональності³.

Отже, якщо поняття висловлює визначну суму теоретичних знань, то концепт схвачує і галузь освіченості, і галузь соціального конструювання реальності, і ціннісні характеристики тощо. В концепті віддзеркалюються не тільки колективні, але й індивідуальні реакції на визначний

---

¹Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер // Вебер М. Избранные произведения ; [предис. П. П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – 423 с.

²Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Макс Горкгаймер; [пер. з німец. М.Д. Култаєва]. – Київ : ППС – 2002, 2006. – 282 с.

³Дольська О.О. Моделі раціональності в освіті (до питання про трансформаційні процеси в освіті) / О.О. Дольська // Практична філософія. – 2011 (№40). – № 2. – С. 106–114.

об'єкт. Завдяки саме концептам форми об'єктивно реального буття перетворюються до форм свідомості. Концептуальне бачення світу впливає на образно-емоційний строй людини і дає схему сприйняття елементів життя соціуму.

В концепті великого значення набувають не тільки цінності, але й символи, почуття, теоретичне узагальнення у синтезі з практичним. Для всіх культур центральні концепти виступають як деякі образи, тому кожен може вкласти в концепт такий зміст, що є найбільш бажаним для нього. Індивідуальне сприйняття визначає ступінь варіативності, в якому поєднуються декілька відтінків смислу. Але саме в дискурсі буде формуватися концепт, де інваріанти смислів були засвоєні членами соціально-культурної спільноти.

Використання концепту стає можливим у новій пізнавальній схемі, що розбудовується завдяки постнекласичному типу наукової раціональності – суб'єкт-суб'єктному. Зараз декілька слів про процеси розуміння – пояснення, які «працюють» в новій пізнавальній схемі. Виробництво знань та їх передача є комунікативним процесом, до якого входять пояснення, розуміння та інтерпретація. Характеризуючи обіденне використання цих слів, необхідно відмітити таке. Пояснення передбачає тлумачення будь-якого питання, адресованого комусь, а розуміння – знайомство з сутністю питання, перш за все, з боку самого суб'єкта. Пояснення – основна форма раціоналізації наших уявлень про світ, суспільство, культуру.

Термін «розуміння» набув категоріального статусу в працях Ф. Шлейєрмахера та В. Дільтея. За В. Дільтеєм, розуміння є засобом гуманітарних наук. Гуманітарні науки вивчають прояв людського духу, цей прояв сам по собі є унікальним, неповторним. Тому для його розуміння необхідно пережити чужий чуттєвий та інтелектуальний досвід. За кожним фактом біографії, кожним висловом, текстом ми повинні бачити особливу психічну реальність, духовний світ індивіду. Представники пост позитивізму, які виступали за єдність знання та методів його досягнення, критикували В. Дільтея за спроби привернути увагу до якогось сверхприродного елементу, бо розуміння мов би передбачало містичну здібність проникати до чужого духовного життя як стрибок в інший світ.

Але подальший розвиток герменевтики йшов за чіткого розмежування з позитивістською методологією. Так званий «онтологічний зворот» здійснює М. Гадегер, розглядаючи розуміння не в якості засобу тлумачення тексту, а як специфічний засіб буття людини в світі. Жити в світі – значить розуміти його. Прийому він починає досить в різкій формі критикувати сучасну науково-технічну цивілізацію за її бажання поставити під контроль усе суще та за втрату зв'язків з справжнім буттям. Умова звернення до мовних конструктів з урахуванням етимологічного аналізу повинна стати обов'язковою. Особливу увагу М. Гадегер приді-

ляє етимологічним кореням будь-якого поняття, категорії, звертаючи увагу на особливості історично-культурологічного характеру мовних конструктів.

Його послідовник Г-Г. Гадамер вважав, що герменевтика водночас є і особливою теорією пізнання, і філософією культури, і онтологією людського буття. Будь-яке розуміння, за Г-Г. Гадамером, є суб'єктивним, причому справжнє розуміння полягає не в траті особистої суб'єктивності, а в її усвідомленні з урахуванням таких компонентів, як духовна традиція, попередні думки про предмет ірозуміння, попередніх роздумів про нього.

П. Рікер взагалі вважав, що без пояснення не можна говорити про розуміння. Концепт привносить в мову значення реальності, які не можна уявити в категоріях та поняттях. Мова, яка реалізує концепти, спрямовується за межі наукового поняття, програмуючи дві функції: відповідність концепту характеру події та прагнення автора внести в мову особистий досвід сприйняття реальності. Про співвідношення дискурсу і референції П. Рікер пише наступне: «Як і фраза, мова спрямована за свої межі: вона говорить щось про щось. Ця спрямованість дискурсу на референт повністю відповідає його подієвому характеру і функціонуванню в діалозі. Вона є іншою стороною моменту дискурсу (*instance de discours*). Повнота події полягає не тільки в тому, що хтось бере слово і звертається до співбесідника, але також і в тому, що він прагне внести в мову і розділити з іншим новий досвід. Саме цей досвід, у свою чергу, має горизонтом світ.

Оскільки ми перебуваємо в світі і реагуємо на певні ситуації, ми намагаємося орієнтуватися в них шляхом розуміння, і нам є що сказати, у нас є власний досвід, який потрібно виразити в мові і розділити з іншими»¹. Цим досвідом концепт руйнує забобон про те, що єдина реальність – це та, яку ми можемо науково описувати і емпірично спостерігати. Він створює шоковий стан, вражає ефектом значення на основі особистих цінностей та уявлень. Концепт також активізує уяву і володіє здатністю до «перероблення» практичної реальності. Звернення до нього наповнює новим досвідом бачення світу, його новим горизонтом, неначебто поняття або категорія наповнюються новим змістом. Якщо пояснення з використанням понять бере участь в розумінні за допомогою функціонування регулярних формальних законів, причин і інших структур, то пояснення концептом уявляється як раціональність змістовного рівня, яку ми прикладаємо до формального рівня і врешті решт переходим до розуміння.

---

¹Рікер П. Время и рассказ. / П. Рікер. [пер. с франц.]. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998. – Т.1. Интрига и исторический рассказ. – С. 95-95.

Дискурсивна операція, що лежить в основі інновації, викликаной концептом, активізує процес з'єднання розуміння і пояснення, їх взаємне доповнення на рівні значення, сприяє відшукуванню внутрішньої динаміки, направленої на проектування нового світу. В цьому і полягає завдання концепту, а саме: спроектувати світ з прагматичної позиції.

Здатність людини бачити і фіксувати предмети з різних боків – початкова точка розумового процесу. При вивченні мови науки процес вербалізації нового допускає розробку нових мовних засобів для адекватної інтерпретації одержаної інформації та введення її в загальну систему знань. Концептуальні вирази прямо зв'язуються з деякими моментами наукового пізнання, і концепт стає способом зв'язку природної мови і мови науки.

Спираючись на такі положення, розуміння мовних виразів необхідно розгортати в герменевтичних рамках. З логічної точки зору, пояснення – це підсумковий шлях до істини, який неможливо явити без розуміння.

Отже, пояснення концепту «техносфера» бажано проводити, починаючи з терміну «техніка». Його онтологічне значення знаходимо в трудах П. Флоренського і М. Гайдегера. Перший буттєву структуру бачив в здатності людини до організації протору, а другий шукав онтологічні сутності, спираючись на епістемологічні ґрунти.

Буттєва структура світу, тобто реальність, в якій ми існуємо, формується завдяки організації простору. Єдиним механізмом цього процесу виступають смисли і значення, якими наповнювала людина визначні предмети, явища. Так, наприклад, розбудова простору дому була досить складною процедурою створення символів, які й визначали сам простір як визначну реальність. Техніка виступала і засобом досягнення цілі та водночас одним з елементів простору, що створюється.

Отже, значення і смисли є буттєвою структурою світу. Техніка виступає як особливий шлях знаходження буття. Тому визначитися із значенням термінів «техніка», «техносфера» стає необхідним завданням.

За М. Гайдегером, в ХХ ст. сформувалося два розуміння техніки: як засіб і як вид людської діяльності, що дає підстави акцентувати інструментальне та антропологічне визначення техніки. Він вважає, що ми знаходимося у полоні інструментального значення, яке не можна вважати остаточним щодо її сутності. Щоб зрозуміти що таке «інструментальне», необхідно уявити, що будь-яка дія чиниться з визначною метою і будь-який засіб є тим, що пристосовано до досягнення визначної мети. Це так звана каузальна причина, що лежить в основі інструментального бачення техніки. Але за часів Аристотеля та його сучасників було інше розуміння причинності, і його значення відрізнялось від того смислу, яким вона присутня в свідомості людини Нового часу. Для людини Античності причина – αἰτιον – не можна перекласти як causa. Воно за своїм

значенням є близьким до «роз-порядження» («ver-an-lassen»), а усяке роз-порядження є «ви-творенням» – ποιησις (творчістю). І саме через творчість розкривається Φύσις (природа), яка теж є ποιησις, але у вищому смислі. Ви-творення виводить дещо з прихованості до стану неприхованості, тому «ви-творення» є і «роз-криттям», і αληθεια (істиною) водночас. Отже, «антична τεσνη була пов'язана з пізнанням і засібом роз-криття істини»¹.

Сучасна техніка розкриває себе у владній вимозі до природи, а саме – поставляти енергію. Це новий тип несхованості, за яким прихована вже нова сутність техніки. Головна особливість сучасної техніки міститься в тому, цей її наочний стан не є чимось зовнішнім для людини як предмет, що протистоїть їй. Тобто руйнується суб'єкт – об'єктна гносеологічна схема. Bestand (постав) є засіб здійснення і техніки, і самої людини. Саме тому постав залишається непомітним для людини. В поставі людина повинна розкритися сама для себе, але остання уявляє себе головною особою, що діє в цьому світі. Уявляючи себе творцем і паном, людина не бачить себе, бо знаходиться повністю в лабетах поставу.

Панування техніки в сучасному світі є подія відкриття таємності буття: є така даність буттєвого простору, яка перебудувала саму людину і зробила її придатною для уявлення про своє панування. Насправді панує буття, але ця даність буття залишається непомітною. Придати якусь гуманну форму техніці було б наївно, необхідно змінюватися людині, про що М. Гайдегер пише в «Європейському нігілізмі». Мова йде про людство, яке в своїй основі відповідатиме унікальному єству новоєвропейської техніки та її метафізичній істині².

Образ нової людини, майбутнього фахівця в центрі уваги сучасного культуролога О. Тоффлера. Він вводить фігуру Технореволюціонера, підкреслюючи особливі характеристики фахівця-технаря в майбутньому. Ця людина не тільки вписана в технічну реальність, живе в ній, вона відверто контролює її, змінюючи свій погляд на те, що робить. А найголовніше те, що при цьому змінюється і сама людина. Ось як описує він трансформаційні зміни в людині. «...Технореволюціонери є агентами Третьої хвилі. В наступні роки вони не тільки не зникнуть, але їх чисельність зросте. Вони така ж частина нашого переходу на новий етап цивілізації, як і наші експедиції на Венеру, наші дивовижні комп'ютери, наші відкриття в галузі біології, наші дослідження глибин океану.

З їхнього конфлікту з фантазерами, прихильниками Першої хвилі і захисниками Другої хвилі, які проголошують, що технологія понад усе,

¹Павленко А.Н. Возможность техники. О. Павел Флоренский и Мартин Хайдеггер / А.Н. Павленко // Человек. – № 3, 2003. – С. 74.

²Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Время и бытие : Статьи и выступления : Пер. с нем. – М. : Республика, 1993. – С. 63–176.

з'являться «розумні», тонкі технології, відповідні новій енергозберігаючій енергетичній системі, до якої ми починаємо переходити. Поєднання нових технологій з новою енергетичною базою підніме всю нашу цивілізацію на абсолютно інший рівень. Серцем цієї цивілізації стануть розумні, науково обґрунтовані, крупнопоточні підприємства, які будуть діяти під жорстким екологічним і соціальним контролем, а також «розумні» малопоточні підприємства, що діють в меншому, більш «олюдненому» масштабі. Обидва типи підприємств будуть базуватися на принципах, цілком відмінних від тих, що управляли техносферою Другої хвилі. Ці два пласти індустрії разом утворюють «командні висоти» завтрашнього дня.

Але це тільки деталі набагато більші великого полотна. Адже в той же самий час, коли ми трансформуємо техносферу, ми революціонуємо інформаційну сферу»¹. Ми бачимо, що О. Тоффлер ставить наголос на тому, що технічна реальність вже є часткою буттєвої реальності, а сучасна цивілізація потребує нового ставлення до технічного середовища, тим самим підштовхуючи нас до ідеї про необхідність формування потреби нового філософського дискурсу, який би змінив уяву про саму сутність технічного середовища.

У філософській літературі ми зустрічаємо багато термінів, які визначають штучний світ, що створює людина завдяки своїй діяльності. Найбільш популярні сьогодні такі: наукосфера, соціосфера, агросфера, раціосфера і ін. Термін «сфера» підкреслює глобальність свого змістовного наповнення. У 1936 р. академік А. Ферсман, досліджуючи процеси змін на поверхні Землі під впливом виробничої діяльності людей, назвав їх терміном «техногенез», а в 1982 р. Р. Баландін, розширивши поняття «техногенез», вийшов на його вихідне – «техносфера». Найбільшої уваги сьогодні привертає наступний ланцюжок, в якому знайшов своє місце і термін «техносфера»: геосфера, біосфера, соціосфера, ноосфера, техносфера. Ця схема-ланцюг відштовхується від вчення В. Вернадського. І, як слідство, ланцюг, замкнений поняттям «техносфера», тим самим підкреслює планетарний характер простору, що охоплюється цим терміном.

Отже, новий опис техносфери повинен зруйнувати стратегію, що мала місце в індустріальному суспільстві. О. Тоффлер вимагає нових термінів, а це вже свідчить про те, що існуючі дискурси опису потребують трансформації. Саме концепт дасть можливість підкреслити принципovu відкритість штучного і природного один до одного і можливість визначення один одним.

Сьогодні ми можемо говорити про те, що є різні засоби репрезентації технічного середовища: його можливо уявити як глобальну сферу, що отримує назву техносфери і тим самим вказує на загальну характе-

¹Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – С. 120-121.

ристику найважливіших напрямків розвитку технічної реальності в якості глобальної. При цьому є два основних розуміння технічного середовища: перший підкреслює зростання технічної реальності та утворення свого роду закономірності виходу технічної реальності з-під контролю людини, а інший ставить наголос на повному її контролі з боку людини. Ці два підходи дають протилежні оцінки, але не виключають один одного.

Звернення до концепту може не ставити питання так гостро. Новий дискурс, сформований за допомогою концепту «техносфера», вже не буде обмежуватися двома протилежними позиціями щодо значення і ролі техніки. Концептуальне розуміння техніки вказує на те, що вона стає втіленням раціональності як такої, а це вже свідчить про трансформаційні процеси у мисленні самої людини. Прикладом може стати один з механізмів трансформації соціалізації людини. Багато в чому сьогодні соціалізація формується під впливом техніки на рівні позасвідомого. Паралельно навички та вміння використовувати елементи техніки виступають свого роду фундаментом формування особистості. Техніка сприяє формуванню нових смислів, під впливом яких формуються детермінації суспільного і індивідуального життя. Технічна реальність не може існувати автономно. Навпаки, вона залежить від природних об'єктів, і в той же час – від інженерних схем, конструкторських проєктів. І саме воля людини, інженера, його думки та його проєкту має вплив на технічне середовище. Іноді ідеал керування нею з боку людини руйнується під впливом деяких випадків, а це, спираючись на пост неklasичну раціональність, свідчить про флюктуаційний характер технічного середовища, що змінює взагалі його опис.

В концептах віддзеркалюються цінності, символи, почуття, уяви, формуються зразки того, як сприймати штучну природу, як її усвідомлювати і як цей технічний світ творити. Ядро концепту – продукт філософського аналізу, тобто це результат філософського дискурсу, але це для вчених. Для пересічної людини концепт виступає у вигляді невідрефлексованих образів, в які кожен представник цивілізації може вміщувати найбільш близький для нього смисл. Це приводить до висновку: новий опис необхідно змінювати, відмовившись від опозиції природного і штучного, що руйнує буттєві характеристики людини і техніки.

Концепт можна використовувати в різних цілях, з різними функціями: нормативною, емоційною, аксіологічною, аргументативною, доказовою, описовою тощо. До того ж, спираючись на концепт, ми можемо подолати протиріччя між основними складовими понятійних схем: між людиною і технікою, між природою і технікою. А це вже веде до трансдисциплінарних зв'язків у дослідженні техносфери. Можна говорити про соціотехнічні, соціокультурні, біотехнічні дослідження техносфери тощо. В цьому, мабуть, відображається сутність техносфери, яку не мож-

на характеризувати тільки з одного якогось боку. А це означає, що філософський аналіз техніки та технічного середовища повинен ґрунтуватися на транс дисциплінарному підході, який і дозволить враховувати термінологію концепту для опису технічних об'єктів, операцій і процедур і т. і., проводячи крізь них економічні, екологічні, політичні, соціокультурні характеристики. Якщо ж вони ще взяті й в діахронічному аспекті, то це додасть елемент темпоральності в дослідженнях, присвячених техносфері. В концепті «буде віддзеркалюватися універсальний код роботи людини з природою: її переробки за рахунок технічних практик, перетворення природних об'єктів у штучні»¹.

Отже, традиційно людина прагне контролювати технічну реальність, але приходить до висновку, що це неможливо у повному обсязі. Це є наслідком, по-перше, розуміння техносфери як емпіричного об'єкту, що є характерним для суб'єкт-об'єктної пізнавальної схеми. Нова гносеологічна суб'єкт-суб'єктна схема вимагає нових засобів бачення реальності. Тобто поруч з використанням поняття висувається необхідність активно спиратися на концепти, що дасть можливість відійти від традиційного способу бачення техносфери.

Концепт можна розглядати як основоположний момент когнітивного процесу, без якого неможливо б було одержати нові знання, і, отже, збагатити науку. Концепт також характеризується пояснювальною функцією, використання концептів дає можливість посилити формально-логічний зміст понять прагматичною складовою. З позиції концептуального бачення предметів, явищ і т. і. перед нами розгортається більш широкі можливості їх розуміння. Концепт все частіше стає інструментом, що дозволяє відходити від колишніх точок зору і концептуалізувати наукові факти у новому філософському дискурсі. На наш погляд, використання концепту «техносфера» в сучасній науці обґрунтовано і виправдано: такий підхід відповідає нелінійній техніці мислення та закладає основи для формування трансдисциплінарного підходу в сучасній науці та освіті.

---

¹Попкова Н.В. Філософія техносфери. / Н.В. Попкова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 278.